

Олег ПАВЛИШИН

*кандидат історичних наук
доцент кафедри новітньої історії України
ім. Михайла Грушевського Львівського
національного університету імені Івана Франка
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0388-3278>
e-mail: pavlyshynoleh@yahoo.com*

ПАРАФІЯЛЬНЕ ЖИТТЯ ГАЛИЦЬКОЇ МИТРОПОЛІЇ ГРЕКО-КАТОЛИЦЬКОЇ ЦЕРКВИ У РОКИ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ: ПОВСЯКДЕННЯ ТА КРИЗОВІ ЯВИЩА

Розглянуто життя сільських парафій Греко-Католицької Церкви в Галичині у роки Першої світової війни. Церква зіткнулася з кадровою проблемою: частина священників відступила перед росіянами, залишивши парафіян без духовної опіки, частина – виїхала в Росію. Російська влада у церковно-релігійній сфері проводила обережну політику й не запроваджувала православ'я тиском. Місцеві греко-католики пізнали специфіку православ'я через церковні практики окупантів. На православ'я перейшло близько 50 священників та незначна частина вірян. Унаслідок воєнних дій Церква на селі зазнала матеріальних втрат: зруйновано храми, реквізовано дзвони, знищено парафіяльні чи священницькі бібліотеки.

Досліджено літургійні нововведення воєнного часу: скорочення тривалості та регулярності богослужінь, спрощення процедури сповіді. З'ясовано, що продуктивний дефіцит спричинив економію та заміну окремих компонентів літургійного призначення.

Звернуто увагу на те, що влада для заохочення селян до праці на поміщицьких землях зверталася до духовенства, а воєнно-господарський примус загострив стосунки поміж місцевим селянством і священниками, які виступали трансляторами непопулярних розпоряджень влади.

Зазначено, що демонстрація ГКЦ лояльності до австрійської влади виявлялася у відмові від вживання під час богослужіння терміна «православний». Запровадження у Станиславівській єпархії григоріанського календаря викликало негативну реакцію з боку частини духовної та світської інтелігенції, натомість селяни сприйняли реформу досить спокійно. У роки війни здійснено українізацію церковного життя, зокрема перехід церковних часописів на фонетичну транскрипцію.

Виявлено, що війна спричинила падіння моральних стандартів серед парафіян: частішали випадки порушення прав чужої власності; невпорядковані інтимні стосунки дівчат і заміжніх жінок із солдатами призвели до народження позашлюбних дітей, збільшення венеричних захворювань у краю.

Простежено небажані явища в середовищі священників, ставлення вірян до високої плати у готівці і данини хлібом за відправлення парастасів. З'ясовано, що греко-католицькі

священники зуміли подолати напружений характер стосунків зі своїми парафіянами в роки війни й були на перших ролях під час встановлення влади ЗУНР.

Ключові слова: Галичина, Перша світова війна, Греко-католицька церква, парафіяльне духовенство, повсякдення, духовне життя.

В історичних працях, у яких йдеться про Галицьку митрополію Греко-католицької церкви (ГКЦ) в роки Першої світової війни, автори головно артикують репресивні заходи з боку російських окупантів: вивезення митрополита та священників углиб Росії, намагання запровадити православ'я на галицьких теренах тощо. Звужений фокус на зовнішніх впливах не дає повної картини життя Церкви у воєнне лихоліття. Специфікою цієї війни був той факт, що бойові дії зосереджувалися насамперед на сільських територіях. Саме мешканці галицьких сіл найбільше зазнали людських і матеріальних втрат та репресій від армій сторін протистояння. Порівняно невелика територія краю, мінлива динаміка наступів та позиційних боїв на обмеженому просторі тісно пов'язували фронт і запілля у воєнному та соціальному вимірах¹.

У нашому тексті звертаємо увагу на повсякдення та внутрішні негаразди в Церкві, зокрема викликані війною, кадрові проблеми, нові функції пароха, трансформації релігійних практик, кризові явища, звідси – зміни у ставленні вірян до кліру і взагалі до Церкви.

Джерела нашого дослідження: розпорядження влади² та церковної ієрархії³, які стосувалися священників і парафіян. Унікальним джерелом до історії ГКЦ є парафіяльні хроніки. Використовуємо опубліковані Фразько-Підбір'янську, Лучинецьку хроніки Рогатинського повіту⁴ та парафіяльний літопис с. Вільки Мазовецькі Рава-Руського повіту (тепер с. Волиця Жовківського району)⁵. Впроваджуємо до наукового обігу хроніку с. Спас Долинського повіту, автором якої був священник-русофіл⁶. Уперше користуємося з парафіяльних книг вхідної-вихідної кореспонденції – так званих Протоколів дій парафіяльного уряду, в яких священники фіксували всі отримані

¹ Див.: Павлишин О. Український контекст: Про українську перспективу в європейській історії Першої світової війни. *Україна модерна*. Львів, 2016. Ч. 23: Перша світова: українська перспектива. С. 37–41.

² Вістник законів державних для королівств і країв, заступлених в державній раді (далі – ВЗД). [Відень], 1915.

³ Вісник Перемиської єпархії (далі – ВПЕ). Перемишль, 1914–1918; Вістник Станиславської Єпархії (далі – ВСЕ). Станиславів, 1915–1918; Львівсько-Архиепархіяльні Відомости (далі – ЛАЕВ). Львів, 1914–1918.

⁴ Лучинецька хроніка. *Рогатинська земля: історія і сучасність*. Львів, 2003. Т. 3: Хроніки Рогатинської землі. С. 91–128; Фразько-Підбір'янська хроніка. *Там само*. С. 129–178.

⁵ Тустановський Л., о., Тустановський К., о., Жигало С., о. Парафіяльний літопис села Волиця. Львів, 2000. С. 11–151.

⁶ Хроніка села Спас. *Львівська національна наукова бібліотека ім. В. Стефаника НАН України* (далі – ЛННБ України ім. В. Стефаника). Фонд окремих надходжень. Спр. 3965. Арк. 28.

листи-розпорядження від світської та церковної влади та відповіді на них: с. Чернилява Яворівського повіту⁷ та с. Дмитровичі Мостиського повіту⁸.

Про парафіяльне життя Галицької митрополії у воєнну добу дізнаємося і зі спогадів сучасників, які розповідають про ситуацію в селах та в краю загалом⁹. Виокремимо щоденникові записи о. Михайла Зубрицького, пароха в с. Мшанець та в с. Береги Долішні¹⁰, спомини о. Мирослава Ріпецького про с. Угринів¹¹, щоденники Марка Черемшини про життя покутських сіл¹², нотатки адвоката Єроніма Калитовського про перші дні перебування російських військ на Стрийщині¹³, фрагменти зі спогадів Данила Богачевського¹⁴ та о. Володимира Гоцького¹⁵. Зрозуміло, що окремі наративні джерела мають суб'єктивний та локальний характер, але їхня сукупність наближає нас до загальної картини.

Кадрові проблеми в ГКЦ

Ієрархи ГКЦ одразу відреагували на початок світової війни. Андрей Шептицький 29 липня 1914 р. звернувся до своїх вірян зі спеціальним пастирським листом, в якому після цитування цісарського маніфесту відзначив: «Настала хвиля, в якій жертвою майна і крові маємо доказати нашу вірність для Його освяченої особи, для династії і престолоа»¹⁶. Митрополит висловив переконання, що «наш нарід совісно і сьвято сповнить свій обовязок»¹⁷.

Заразом зверхник греко-католиків розпорядився запровадити окремі зміни в літургійних практиках, пов'язані з воєнним часом. Також зазначив, що священники

⁷ Протоколь дѣйствий уряда парохіяльного гр.-кат въ Чернилявѣ [записи 1914–1918 рр.]. *Бібліотека-архів Інституту історичних досліджень*. Депозит проф. Михайла Падури.

⁸ Протоколь дѣйствий уряда парохіяльного въ Дмитровичахъ [записи 1914–1918 рр.]. *Там само*. Депозит проф. Романа Шуста.

⁹ Багато таких спогадів опублікували в еміграції вихідці з галицьких сіл. Значна частина з них включена до регіональних збірників Українського архіву Наукового Товариства імені Шевченка.

¹⁰ Зубрицький М. Автобіографія. *Михайло Зубрицький. Зібрані твори і матеріали*: у 3-х т. Львів, 2016. Т. 2: Матеріали до біографії. С. 53–101; Зубрицький М. Словенський щоденник. *Там само*. С. 108–148; Ks. Mychajło Zubrycki (1856–1919). *Monarchia, wojna człowiek. Codzienne i niecodzienne życie mieszkańców Galicji w czasie pierwszej wojny światowej* / pod red. A. A. Zieby i A. Świątka. Kraków, 2014. S. 66–76.

¹¹ Ріпецький М. Спогади про село Угринів. Рим, 1968. 53 с.

¹² Марко Черемшина [Іван Семанюк]. Щоденник (листопад 1914 – січень 1915). *Марко Черемшина. Твори*. Львів, 1937. С. 125–142.

¹³ Щоденник доктора Калитовича Єроніма. 20 серпня 1914 – 3 жовтня 1914. *Центральний державний історичний архів України, м. Львів* (далі – ЦДІАЛ України). Ф. 309. Оп. 1. Спр. 1399. Арк. 107.

¹⁴ Богачевський Д. На возі і під возом. Спомини галицького адвоката. Торонто: Добра Книжка, 1976.

¹⁵ Гоцький В. Спогади сина Перемишльської землі. Рим; Львів, 2004. Т. 1.

¹⁶ Шептицький А. Ч. 34/орд. – Пастирський Лист з нагоди війни. *ЛАНВ*. 1914. 30 липня. С. 69–73.

¹⁷ Там само.

мали повчати вірян, що в час війни потреба роботи в полі припиняє дію церковного правила, яке забороняє важкі роботи в неділю та свята. Душпастирам надав право задля потреби звільняти тих, хто зголоситься, від посту. Наприкінці пригадав духовенству обов'язок резиденції (перебування на парафії разом з вірянами)¹⁸. Станиславівська єпархія закликала парохів закопати церковні метрики в надійному місці¹⁹.

Незважаючи на заборону священникам покидати свої парафії, частина з них, піддавшись загальній паніці перед наступом росіян, евакуювалася в західному напрямку. 18 серпня 1914 р. митрополіча консисторія звернулася до всіх священників (парохів, катехитів, сотрудников та ін.), щоб ті негайно повернулися на місця служіння й були готові до «кожоді душпастирської помочи»²⁰. 24 вересня 1914 р. ординаріат був змушений вкотре закликати тих душпастирів, що виїхали, негайно повернутися на свої посади «і там після приписів свої душпастирські обов'язки як найсовітнійше сповняти»²¹.

Чимало священників було серед осіб, вивезених австрійською владою до Талергофу за звинуваченням у москвофільстві. Серед інших арештували відомого народовецького діяча, священника М. Зубрицького. Але він по дорозі зумів уникнути сумнозвісного табору й дістався Словенії²². Подібно отець Гоцький зумів переправити супроводжувальні документи та виїхати до Гмінду, а пізніше до Відня²³. Натомість у священника Константина Кунінського до Талергофу вивезли дружину, а він залишився вдома з двома синами і старенькою матір'ю Лопатинською²⁴. На Лемківщині частину священників інтернували в Талергофі, інші евакуювалися перед російським наступом на захід²⁵. Біля сотні греко-католицьких священників австрійська влада мобілізувала для капеланської служби²⁶.

Російська окупаційна адміністрація з метою ослаблення церковної підтримки українського руху розпочала вивезення греко-католицького кліру. 6 вересня 1914 р. Андрея Шептицького вивезли через Київ до Курська, звідти – до монастирської тюрми в Суздалі, де його утримували до початку російської революції 1917 р.²⁷

Серед вивезених сільських священників Львівської архідієцезії були Григорій Дякон – декан в Махнівцях, Володимир Плашовецький – парох Лядзкого, Іван Бачинський – завідувач Сновича, Григорій Панчишин – парох Гологір, Олексій Любінецький – парох Новошин, Йосиф Любінецький – парох Дубовець, Василь Терек – парох Полтви, Людвіг Савицький – парох Щурович, Омелян Волинський – парох Баворова, Євген Тимкевич – завідувач Кудобинець, Василь Матвієйко – парох Кудиновець,

¹⁸ Шептицький А. Ч. 34/орд. – Пастирський Лист з нагоди війни... С. 72–73.

¹⁹ Ч. 44/орд. Додаткові зарядження на час війни. *ВСЕ*. 1914. Серпень. Ч. X. С. 112.

²⁰ Ч. 8077. Візване всіх священників до повороту з урльопів. *ЛАЕВ*. 1914. 22 серпня. С. 79.

²¹ Ч. 8340. Візване до стислого заховання обов'язку «резиденції». *ЛАЕВ*. 1914. 26 вересня. С. 93.

²² Зубрицький М. Словенський щоденник... С. 112.

²³ Гоцький В. Спогади сина... С. 16.

²⁴ Голик Р. Історія чотирьох душ: образ галицької вчительки і стереотипи гендерного дискурсу кінця XIX – I половини XX століття. *Українська мова в Галичині: історичний вимір* / відп. ред.: Я. Ісаєвич, М. Мозер, Н. Хобзей. Львів, 2011. С. 251.

²⁵ Шпилька П., о. Визвольні змагання Східної Лемківщини в 1918 році. *Лемківський Календар на 1967 рік*. Торонто; Пассейк, 1967. С. 70.

²⁶ Лебедович І., о. Полеві духовники УГА. Вінніпег, 1963. С. 17, 71, 187.

²⁷ Про вивезення митрополита див.: Дорошенко Д. Історія України 1917–1923 рр.: документально-наукове видання: у 2-х т. Київ: Темпора, 2002. Т. 1: Доба Центральної Ради. С. 8.

Григорій Дяків з Жеребок Королівських, Петро Рудакевич – парох Славої, Миколай Рицар – парох Богутина²⁸.

Війна забирала й життя священників: пароха в Нагір'ях о. Набака, українського організатора містечка та околиць Куликова, угорські вояки під час відступу повісили на дзвіниці коло церкви²⁹; парох Суροхова Ярославського повіту о. Орест Гнатишак загинув від розриву шрапнелі³⁰.

Унаслідок таких втрат у Галицькій митрополії ГКЦ виникли серйозні кадрові проблеми – по селах бракувало душпастирів. Зокрема у Зборівському повіті залишилося у своїх парафіях тільки чотири греко-католицькі священники³¹. На Лемківщині священник Пантелеймон Шпилька обслуговував понад 12 сіл³².

Церковна політика росіян

Російська влада, намагаючись нейтралізувати український рух на окупованих територіях Галичини, проводила в церковно-релігійній сфері досить обережну політику. В одній з інструкцій генерала Іванова окремо йшлося про ставлення до «уніатів»: мовляв, треба пам'ятати, що русини Східної Галичини є уніатами, але духом і прагненнями дуже близькі до православних. Вояків заохочували відвідувати уніатські святині і підтримувати їх. Рекомендували роздавати селянам хрестики й паперові образки з Києва та Почаєва, тому що ці святині руські галичани особливо шанували³³.

Задля поширення православ'я на завойованих Росією територіях до Галичини на початку війни разом з армією прибули владика Антоній Храповицький з Харкова та владика Євлогій – Архієпископ Холмський і Волинський, єпископ Люблінський і Сідлецький. Останній у своїх споминах пізніше відзначив: «Чому цар спинив свій вибір на мені? Це могло пояснитися тільки ось чим: галицькою справою я займався віддавна, так само, як і архієпископ Антоній, що будучи архієпископом російської Церкви, був одночасно й екзархом Вселенського Патріярха в справах Галичини. Галицьке питання я вистудіював ще за часів мого перебування в Холмщині. Ми з архієпископом Антонієм провадили невелику пропаганду... Коли я був членом Думи, в Петербурзі виникло "Російсько-Галицьке Товариство", що його очолював галичанин Вергун; там ми обмірковували питання про національне й релігійне об'єднання галичан з російським народом»³⁴.

²⁸ Дзерович Ю. Війна а наша Церков. *Нива*. Львів, 1916. 1 січня. С. 11.

²⁹ Шах С. Львів – місто моєї молодости. Часть III: Цісарсько-Королівська Академічна Гімназія. Мюнхен, 1956. С. 169.

³⁰ Новинки. Про Ярославщину. *Свобода*. Львів, 1915. 9 липня. С. 8.

³¹ Андрусак М. Зборівщина в часі Першої світової війни та Західно-Української Народної Республіки. *Зборівщина. Над берегами Серету, Стрпиту і Золотої Липи. Історично-мемуарний і літературний збірник* / ред. Б. Гошовський. Торонто; Нью-Йорк; Париж; Сідней: Видання Комітетів Зборівщини, 1985. С. 137.

³² Шпилька П. Визвольні змагання Східної Лемківщини... С. 70.

³³ Skrypek J. dr. *Українці в Австрії podczas Wielkiej wojny i geneza zamachu na Lwów*. Warszawa: Instytut Józefa Piłsudskiego, 1939. S. 29.

* Йдеться про Дмитра Вергуна, москвофільського діяча, співробітника часопису «Новое Время».

³⁴ Цит. за: Борщак І. Митрополит Євлогій про українські справи. *Україна*. Париж, 1949. Зб. 2. С. 90.

Євлогій домігся, щоб у греко-католицькі парафії, з яких тимчасово виїхали чи були репресовані священники, призначили православних душпастирів (усього близько двохсот)³⁵. Православний владику почав спроваджувати на ці парафії священників з Волинської єпархії, щоб заповнити 110 штатних священницьких і дяківських посад. Царський уряд за поданням обер-прокурора Синоду виділив для облаштування церковного життя в Галичині 39 400 карбованців³⁶.

Проте російська окупаційна влада не схвалювала надто енергійних дій Православної церкви в окупованій Галичині. Львівський губернатор 31 березня 1915 р. видав циркуляр. У документі йшлося про факти, коли після прохань парафіян був призначений православний священник, начальник повіту не допускав греко-католицьких парохів до виконання душпастирських обов'язків. Зокрема, о. Олександрові Гвоздецькому заборонили служити в с. Борщів Перемишлянського повіту, о. Миколаю Пясецькому – в с. Галичанів Городоцького повіту³⁷. Відтак воєнним начальникам повітів вказали, що призначення православних священників на парафію, де вже був греко-католицький священник, не заперечує права останнього здійснювати Богослужіння в парафіяльній церкві «по встановленю взаємною згодою з православним священником чергою». Уніатському священнику дозволялося користуватися для мешкання частиною парафіяльного будинку³⁸.

Начальник краю, згідно з угодою з Архієпископом Євлогієм, встановив певний порядок призначення православних священників: якщо за присутності в парафії уніатського священника парафіяни цієї парафії подавали прохання про призначення їм православного священника, то таких прохачів спрямовували «його Преосвященством» безпосередньо до начальника повіту. Останній, не чекаючи розпоряджень щодо цієї справи з боку свого начальства, мусив у семиденний термін провести балотування за порядком, передбаченим циркуляром, і про результати балотування доповісти начальству³⁹.

Але зауважимо, що православні священники йшли також разом з військом і потребували помешкання та храму для відправи літургії. Вояків на постій приймали загалом селяни, натомість у священників квартирували зазвичай вищі офіцери чи православні попи⁴⁰. Данило Богачевський згадував про те, як російські війська прийшли у його с. Петренка. Адміністратором парафії був його брат о. Константин. «Одного разу ввійшли два солдати, принесли якийсь тлумок і заявили, що займають квартиру для батюшки. Тоді брат велів принести ключі від церкви і заявив, що не впустить батюшки до церкви, хоча б його мали розстріляти. А ми знали, що це правда. Та по якомусь часі увійшов на подвір'я якийсь елегантний офіцер і представився: “поручник Свешніков” та запитався, чи міг би мати квартиру для генерала. Я відовів, що

³⁵ Дорошенко Д. Історія України... С. 8.

³⁶ Устроєніе церковнаго управленія. *Львовскій Вѣстникъ*. 1915. 5 марта. С. 2.

³⁷ До керівництва і відома. *Державний архів Львівської області* (далі – Держархів Львівської обл.). Ф. 905. Оп. 1. Спр. 64. Арк. 15.

³⁸ Там само.

³⁹ Там само.

⁴⁰ Богачевський Д. На возі і під возом... С. 54; Гоцький В. Спогади сина Перемишльської землі... С. 15.

дуже радо, але якісь солдати зайняли квартиру для батюшки. Він відповів: «На чорта він вам! Таж він засмердить цілу хату. От ми викинемо його «вещі»». І так зробив. Чи одначе замешкав у нас собі не пригадую. На всякий випадок приходив до нас на гутірку. Був це високоосвічена та культурна людина, і я з великою приємністю а то й користю сидів з ним у саді та цілими годинами розмовляв»⁴¹.

В. Гоцький згадував, що російський офіцер майор Цукерман, ад'ютант генерала Львова, командувач «Дикої дивізії», який квартирував на плебанії, застерігав їх, «що козаки справді дикі і бажано їм у нічому не відмовляти, зокрема, щоб жіноцтво не показувалось на очі»⁴². Донька священника М. Данилевич-Савчак згадувала: «Пізніше був в нас штаб російський з генералом. Варив кухар, як йому не горіло, то кидав велику кохлю смальцю під кухню. Було військо заможне, все мали. Було літо і обідали старшини з генералом в саді. Якийсь молодий старшина все брав мене до обіду. Хотів мене забрати до Росії до своїх батьків»⁴³.

В офіційному звіті генерал-губернатора читаємо: «у ставленні населення до призначених православних священників не було жодних ворожих ознак, але вони не заслужили любові й поваги парафіян. Причиною тому були, з одного боку, їхні невисокі особисті якості порівняно зі священниками-уніатами, з іншого боку, матеріальні умови, в яких вони опинилися, – про це духовна влада своєчасно не попіклувалася»⁴⁴.

Росіянам найперше йшлося про лояльність з боку місцевих селян та їхнього душпастиря. Там, де не вдавалося перетягти на православ'я парафіян і поставити свого попа, місцеві чиновники наказували греко-католицьким парохам принаймні не згадувати під час Богослужіння імені австрійського монарха. Начальник Яворівського повіту князь А. Урусов у спеціальному листі до пароха с. Чернилява написав: «Доводжу до вашого Преподобія, что упоминание имени императора Франца Йосифа I при богослужении является в данное время недопустимым. Виновные в нарушении сего распоряжения будут привлечены к законной ответственности»⁴⁵. Іван Кефор не згадує, який саме душпастир правив у Середньому, але відзначив, що селяни були незадоволені від того, що священник перестав згадувати імператора Франца-Йосифа. Натомість називав російського царя Ніколая⁴⁶.

Російська адміністрація в окупованій нею частині краю спробувала налагодити функціонування початкової освіти. У селах відкривалися православні церковно-парафіяльні школи⁴⁷. За даними Д. Дорошенка, з березня 1915 р. відкрили 33 такі школи у різних повітах. Дозвіл на вживання «малоросійського наречія» у цих школах

⁴¹ Богачевський Д. На возі і під возом... С. 54.

⁴² Гоцький В. Спогади сина Перемишльської землі... С. 16.

⁴³ Цит. за: Голик Р. Історії чотирьох душ... С. 252.

⁴⁴ Переклад цитати з: Дорошенко Д. Історія України... С. 8.

⁴⁵ Протоколь дѣйствии уряда парохіяльного гр.-кат въ Чернилявѣ...

⁴⁶ Кефор І. Середне. *Підгасцька Земля. Історично-мемуарний збірник* / гол. ред. проф. Т. Гунчак. Дітройт; Нью-Йорк; Париж; Сідней; Торонто: Головний Комітет Підгасчан, 1980 С. 614 (= Український Архів; т. XXIV).

⁴⁷ Бурдяк В. Становище галицьких українців на початку Першої світової війни: соціологічний ракурс. *Перша світова війна: історичні долі народів Центральної та Східної Європи: матеріали Міжнародної наукової конференції, присвяченої 80-річчю Буковинського національного віча* (м. Чернівці, 22–24 вересня 1998 р.). Чернівці: Рута, 2000. С. 289–290.

вважали тимчасовим явищем⁴⁸. До с. Заруддя Зборівського повіту разом з російськими військами прибув православний священник Степан Скобельський. У неділю він відправляв богослужіння, а в будні навчав у школі дітей читати, писати та співати російських пісень, хоч сам був українець за походженням⁴⁹.

Діяльність Євлогія і вивезення на Схід значної кількості галичан викликало обурення серед російської ліберальної преси, її вважали незручною і в урядових колах. Євлогій без формальної відставки повернувся до Волинської єпархії. А нове керівництво Церквою у тій частині Галичини, що лишилася під російською окупацією, організували вже без цього одіозного владики⁵⁰.

Галицькі селяни і місцеві греко-католицькі священники під час перебування російських військ пізнали специфіку православ'я через церковні практики російського війська. У парафіяльній хроніці Лучниць є такий запис: «Прегарний їх хор відспівав в церкві в піст чудово “да ісправиться молитва моя” і т. д. По двох тижнях поїхали до Галича. На Йорданські свята було на водосвяттю кількох москалів, а оден з них в часі, як священник хрест в воді зануряє, випустив з руки голубця вгору, казав, що у них такий звичай, для селян було се сенсацією»⁵¹. Там само йдеться про російських солдат, які воювали в цій місцевості: «Жовніри співають в окопах “святий Боже, святий кріпкий і т. д.”, в кешенях мають маленькі книжечки з молитвами, а між тими також заклинання від куль, ран і т. д.»⁵². Велику «богомольність» російських вояків відзначили й селяни Загір'я, спостерігаючи, як ті щовечора на «Ксьондзовій сіножаті» шикувалися для вечірньої молитви, яку голосно промовляли хором⁵³.

Місцеві селяни залучалися до православної літургії і в інший спосіб. Коли 6 травня 1915 р. біля с. Руда освячували новозбудовану капличку на військовому цвинтарі, там, окрім російських військових чинів та духовенства, зібралось біля двох тисяч околичних селян. Після освячення відбулася заупокійна літія у супроводі хору солдатів. Присутній тут російський священник відзначив згодом в газеті: «Освячення каплички – перше зерно православної церкви серед уніатів»⁵⁴.

Не розуміючи міжконфесійних канонічних відмінностей, селяни почали переходити на православ'я⁵⁵. У середовищі Церкви такі переходи пояснювали русофільською ідеологією (жодна громада з народовецькими переконаннями не прийняла православ'я). Друга причина – безхарактерність вірян, надія на різні допомоги, не-свідомість, відсутність на місцях духовенства⁵⁶.

⁴⁸ Дорошенко Д. Історія України... С. 11.

⁴⁹ Пасічник І. Заруддя. *Підгасцька Земля. Історично-мемуарний збірник* / гол. ред. проф. Т. Гунчак. Дітройт; Нью Йорк; Париж; Сідней; Торонто: Головний Комітет Підгасчан, 1980 (= Український Архів; т. XXIV). С. 419.

⁵⁰ Див.: Боршак І. Митрополит Євлогій... С. 91.

⁵¹ Лучинецька хроніка... С. 111.

⁵² Там само. С. 112.

⁵³ Воробій Л. Загір'я Княгиницьке: історико-краєзнавчі студії. Львів: Опілля, 2005. С. 304.

⁵⁴ Свящ. А. Б-ій, По Галиції. Изъ Каменско-Струмиловского уѣзда (Отъ нашего корреспондента). Свящ. А. Б-ій, По Галиції. Изъ Каменско-Струмиловского уѣзда (Отъ нашего корреспондента). *Львовській Вѣстникъ*. Львовъ, 1915. 25 мая. С. 2.

⁵⁵ -ський. Українське село часу війни. *Діло*. 1917. 19 цвітня (6 ст. ст.). С. 2.

⁵⁶ Я. Л. Після перерви. *Нива*. 1916. 1 січня. С. 2.

Анонімний дописувач «Діла» з цього приводу звернув увагу на прорахунки («недостачі») в дотеперішній діяльності Греко-католицької церкви в Галичині перед світовою війною: «Показалось, що церков наша не була як слід приготована на тяжку борбу з сильним в фізичні аргументи наїздником. Показалось, що велика любов нашого народа до церкви і віри черпала свої аргументи з традиції і поверховости. Брак було за се у многих аргументів, котрих жерелом знанс. І тому то одиниці, коли побачили, очима дяка, що російське православне не противить ся традиції і поверхности нашого обряду, коли прийшли ще аргументи фізичної натури, кидали свою церков і віру. “Знанс то сила” – і того знаня основних ріжниць між церквою нашою українською гр. кат. і церквою російською бракувало, а здасть ся і нині ще бракує у многих серед нашого народа. З браку того знаня, з браку живої віри, в добрій вірі приймали одиниці нашого селянства православного батюшку, і не припускаючи, що тим зрадили свою церков і віру»⁵⁷.

Парох с. Чернилява у звіті до Перемиської єпархії від 20 березня 1916 р. (ч. 1521) відзначив, що «ніхто з тутейших парохіян не змінив обряду; ніхто з тутейших парохіян не перейшов на віру схизматицьку»⁵⁸.

Найбільшою раною Церква вважала перехід на православ'я («апостазія») священників. Втім, гадали, що зрада 50-ти з близько трьох тисяч не є такою значущою⁵⁹. У березні 1915 р. Євлогій доповідав на церковному Синоді про приєднання до Православної церкви 58 уніатських парафій в Галичині⁶⁰. Часопис «Нива» опублікував перелік 22 греко-католицьких священників Галичини, які під російською окупацією перейшли на православ'я. Серед них: папський шамбелян Филімон Решетилевич – парох Глинян, Іван Мриглодович – парох Дитковець (помер через тиждень після зміни конфесії), Іван Сухоровський – парох Конюшкова, Михайло Власенко – парох Накваші, Йосиф Яворський – парох Кривого, Михайло Теребушка – парох Гологір-Волі, Іван Яблонський – парох Германова, Іван Васальський – парох Полюхова, Михайло Микула – парох Мишуня, Володимир Ілевич – сотрудник Тростянця, Григорій Павлюк – парох Серетця⁶¹.

Трагічна історія сталася зі священником с. Ляшки Ярославського повіту Ілією Маковеем. Він, будучи москвофілом, перейшов на православ'я, але коли дізнався, що росіяни відступили, помер від серцевого нападу зі страху перед покаранням з боку австрійської влади⁶². У с. Фрага священник-москвофіл о. Іван Мацієвич зумів уникнути арешту на початку війни. Залишившись під російською окупацією, він всіляко виявляв свою лояльність до росіян. Його наступник записав в церковній хроніці, що о. Мацієвич «Мав публічно в церкві говорити, що дрантива Австрія вже розлетілася, а навіть виразився на різдво 1915 р.: “Ви моліться за Австрію, а я молюся за руского царя. Не знаю, чия молитва буде скорше Богом вислухана”⁶³. Коли після битви під

⁵⁷ –ський. Українське село... С. 2.

⁵⁸ Протоколь дѣйствій уряда парохіяльного гр.-кат въ Чернилявѣ...

⁵⁹ Я. Л. Після перерви...

⁶⁰ Борщак І. Митрополит Євлогій про українські справи. *Україна*. Париж, 1949. Зб. 2. С. 90.

⁶¹ Дзерович Ю. Війна а наша Церков... С. 14.

⁶² Новинки. Про Ярославщину...

⁶³ Фразько-Підбір'янська хроніка... С. 160.

Горлицями австрійки почали витісняти росіян з Галичини, о. Мацієвич, розуміючи, що його покарають за антиавстрійську агітацію, рятувався втечею до Росії»⁶⁴.

Під час відступу царської армії на схід, з нею виїхали до Росії священники, які перейшли в іншу конфесію, а також частина селян. Окремі з тих, хто виїхав і змінив конфесію вже в Росії, врешті повернулися додому. Перед ГКЦ постало питання – як чинити з такими вірянами-відступниками?

19 липня 1915 р. митрополичий ординаріат надав душпастирям Львівської Архієпархії повноваження звільняти за потреби від клятви усіх, хто покаявся за перехід на православну віру, і прийняти їх знову до Католицької церкви і до Святих Тайн. Але якщо такі віряни про свій перехід на православ'я свого часу повідомили публічно, то про повернення в католицизм вони мали так само привселюдно оголосити в храмі: «Такі мають в церкві приклякнути, і при всіх зібраних гр. катол. вірних (єсли не більше, то хоть би при двох або трох) осьвідчити: “Я відкликаю зовсім мій перехід до відлученої восточної церкви; і прирікаю перед Г. Богом всемогучим, пребогославленною Дівою Марисю, Ангелом хоронителем моїм і всіми Святими, що витреваю в єдності сьв. католицької Церкви, котра єсть єдиною правдивою Церквою Христовою, аж до моєї смерті”»⁶⁵.

Подібно ординаріат Перемишльської єпархії вирішив, як душпастирі мали вчиняти з тими парафіянами, які приступали до сповіді перед православним священником або дозволили себе вписати як православного і відбували відповідні церковно-релігійні практики. У розпорядженні йшлося, щоб священники «душі заблудші окружили вітцівською опікою і старалися їх привести до чим скорійшої а щирої покути і поправи задля усунення соблазну»; ревню та розумно тлумачили парафіянам догмати католицької віри, користаючи з кожної нагоди⁶⁶. Ординаріат наділив своїх священників повноваженнями відпускати гріхи тим, хто щиро покаявся на святій сповіді, та призначати їм відповідну покуту. Віровідступник повинен був дати при свідках обітницю в церкві або в канцелярії парафіяльного уряду, що залишиться при католицькій вірі до смерті. Така обітниця мала бути складена «перед таїнственным розрешенем». Відповідні надзвичайні повноваження ординаріат надав священникам на час до 6-ти місяців після закінчення війни⁶⁷.

У 1918 р. Перемишльський ординаріат опублікував загальні норми, яких священники мали дотримуватися у ставленні до вірян, що поверталися з Росії. Зокрема повідомляв: «Треба їх мати однак все в своїй особливій опіці, лагідно з ними обходитись, не випоминати їм їх проступку, а своєю ревностею і душпастирським благорозумієм позискати їх серця раз на всегда для справ св. кат. Церкви»⁶⁸.

⁶⁴ Фразько-Підбір'янська хроніка... С. 160.

⁶⁵ Ч. 652. О поновім принятю відступивших від Церкви католицької; і о найтяжшій обовязку Душпастирів докладного обучения всіх парохіян о єдиній правдивій Церкві Христовій католицькій. *ЛАНВ.* 1915. 22 липня. С. 7.

⁶⁶ Ч. 60. О відпаденю від послушаня сьвят. Престолу Римському. *ВІПЕ.* 1915. 15 червня. С. 3–4.

⁶⁷ Там само. С. 4.

⁶⁸ Ч. 4848. Загальні норми, яких ОО. душпастирі мають придержуватись в своїм поступованю з вірними, що вертають з Росії. *ВІПЕ.* 1918. 6 червця. С. 74.

Матеріальні втрати ГКЦ

За роки світової війни, згідно з підрахунками спеціальних служб Крайового уряду відбудови, у Галичині було цілковито зруйновано 182 греко-католицькі церкви та монастирі й 72 філіальні церкви та каплиці, а частково, відповідно, 469 та 174 одиниці; 58 римо-католицьких костелів та монастирів і 29 філіальних костелів та каплиць було знищено повністю, а частково, відповідно, 387 та 197 одиниць; один євангелістський храм зруйнований повністю, п'ять – частково; 10 єврейських синаног були зруйновані цілковито, 16 – частково; 17 інших культових споруд іудеїв зруйновані цілковито, 8 – частково⁶⁹.

Як не парадоксально, більшість святинь була зруйнована саме австрійським та німецьким військом. Траплялося, що австрійські чи німецькі військові підривали церкви навмисне. Здебільшого храми зазнавали руйнацій у тих місцевостях, де відбувалися інтенсивні воєнні зіткнення. Парох с. Чернилява 22 листопада 1915 р. надіслав Яворівському деканату звіт такого змісту: «Підписаний доносить, що в Черниляві не знищено ані церкви, ані каплиці богослужебної, ані не спрофановано тих же, понеже в Черниляві не було битви»⁷⁰.

Окрім храмових споруд, втрат зазнали й предмети літургійного призначення, іконостаси та образи, предмети інтер'єру. У с. Серники Долишні Рогатинського повіту в греко-католицькій церкві розквартирувалися німецькі військовики. Спалили іконостас, лавки та столи, розібрали на паливо навіть дзвіницю. Церкву у с. Вишків Долинського повіту грабували вже угорські військові. Вояки цієї ж армії 1914 р. розбили замок церкви у с. Острів Бібречького повіту, забрали всю готівку зі скарбнички, а також церковне полотно, золоті чаші і тощо. Разом з церквами зазнали руйнацій плебанії.

Масштабна ревізійна акція розпочалася 14 серпня 1916 р.⁷¹ До Росії вивезли майже всі церковні дзвони з повітів Бережани, Борщів, Броди, Бучач, Гусятин, Заліщики, Зборів, Золочів, Підгайці, Скалат, Терехівля, Тернопіль та Чортків⁷². Але імператорські чиновники зазіхнули не тільки на металомісткі дзвони. Вичерпавши всі резерви під час заготівлі кольорового металу, спеціальні служби почали збирати й дрібніші речі, зокрема церковні літургійні предмети.

У вирі воєнних подій пропало немало деканальних, парафіяльних та священницьких бібліотек. У парафії с. Смержів Радехівського повіту російські солдати розграбували архів і церковну бібліотеку, у Лучинцях Рогатинського повіту згоріла бібліотека місцевого пароха. У плебанії містечка Козова Бережанського повіту вояки розграбували всі церковні акти та багату бібліотеку. Так само пропала цінна книгозбірня в селі Липовиці Долинського повіту. На приходстві у Гребенові Сколівського

⁶⁹ Relacje nowego Prezydium krajowego urzędu odbudowy złożone Komisji Rządzącej. Zeszyt II. Zestawienie szkód wojennych w Galicyi (Drukowane jako rękopis tylko dla celów urzędowych). Lwów, 1919. S. 31.

⁷⁰ Протоколь дѣйствий уряда парохіального гр.-кат въ Чернилявѣ...

⁷¹ Лозовий Е. Реквізиція дзвонів в церквах та костьолох Східної Галичини в роки Першої світової війни. *Україна в минулому*. Київ; Львів, 1993. Вип. 4. С. 65.

⁷² Там само. С. 74.

повіту зберігалася деканальна бібліотека (понад 500 книжок), яку заснував 1859 р. о. Михайло Фортуна. Цю збірку також знищили в час російської інвазії⁷³.

Унаслідок руйнувань перед Греко-католицькою церквою постала проблема нестачі храмів. У деяких випадках за згоди місцевих поляків використовували римокатолицькі костели. Зокрема, після знищення церкви в с. Слівниця Перемишльського повіту літургія для селян з весни 1916 р. до осені 1918 р. з дозволу князя Владислава Сапіги відбувалася в каплиці його замку в Красічині⁷⁴.

Літургійні зміни

Надзвичайна ситуація воєнного часу, в якій опинилося суспільство Європи, впливала і на літургійні нововведення. Зокрема, церковне начальство дозволило відправляти літургію для війська поза церквою⁷⁵. Свята конгрегація розширення віри рескриптом від 10 листопада 1915 р. (Ч. 36863) повідомила Перемишльський ординаріат, що Папа Венедикт XV дозволив священникам цієї єпархії на час війни «лучити мануальні Служби Божі до двох третих частей (н. пр. 30 Служб редукуєся на 20). З ласки тієї можна скористати лише при Службах Божих за воюючих на війні, отже за їх здорове, за щасливий поворот їх домів, або в разі їх смерті за упокой їх душ. Бо дуже багато неможливо всім для кожного з жертводателів»⁷⁶. Митрополита консисторія звернула увагу й на полегшення процедури сповіді⁷⁷.

В умовах війни, економічної блокади Центральних держав припинилося постачання різних продуктів, серед інших і літургійного призначення. На це відреагував Апостольський престол: Папа Римський дозволив священникам вживати минулорічне Миро⁷⁸. Через впровадження в продаж пшеничного борошна, змішаного з ячмінним та іншими сурогатами, Перемишльська єпископська консисторія застерегла священників від його купування в крамницях та вживання для виготовлення просфор, викраювання агнів і частинок до святого причастія. Натомість рекомендувала, щоб кожний священник змолов собі у найближчому млині певну кількість пшениці і саме з тої муки випікав просфори та «причасники» до Літургії. З цією метою консисторія звернулася до воєнного обороту збіжжям за дозволом для всіх священників єпархії залишити в себе більшу кількість збіжжя, ніж потрібна на засів та харчування своєї родини і слуг, з власного господарства затримати або купити певну кількість пшениці для літургійних потреб⁷⁹.

Традиційна літургія вимагала продуктів спеціального гатунку. Зокрема високоякісне пшеничне борошно, яке в селах і в мирний час вирощували небагато,

⁷³ Карпович В. Доля галицьких памяток в часі війни. *Терем. Літературний збірник*. Львів; Київ, 1919. Вип. 1. С. 178.

⁷⁴ Fenczak St. A. Śliwnica. Szkice z dziejów wsi i parafii. Krasieczyn, 2000. S. 102.

⁷⁵ Ч. 44/орд. Додаткові зарядження на час війни. *ВСЕ*. 1914. Серпень. Ч. X. С. 112.

⁷⁶ Ч. 3807. О редукованю Служб Божих. *ВПЕ*. 1915. 30 грудня. С. 63.

⁷⁷ Ч. 7909. Дуже велике улєкшенє виглядом сповіді, до позисканя відпустів приписаної. *ЛАЕВ*. 1914. 22 серпня. С. 79–80.

⁷⁸ Ч. 1897. Позволенє уживати покищо св. Мира з минувшого року. *ЛАЕВ*. 1917. 6 цвітня. С. 45.

⁷⁹ Ч. 2158. В справі уживаня чистої муки пшеничної і правдивого вина до св. Літургії. *ВПЕ*. 1915. 24 листопада. С. 30–31.

використовували для виготовлення просфор (проскурор). Галицьке намісництво спеціальним обіжником від 10 листопада 1915 р. повідомило всі староства, що католицькі парафіяльні уряди обидвох обрядів мали право (проскурки) при викупі збіжжя через Воєнне Заведення обороту збіжем залишити відповідну кількість власної пшениці для літургійних цілей з розрахунку 30 кг зерна на кожну тисячу душ в парафії в рік, або утримати дозвіл на купівлю пшеничного борошна для цієї мети в розрахунку 23 кг на кожну тисячу вірян⁸⁰.

Так само священникам доручено під їхню повну відповідальність «в совісти уживати вина літургійного тільки від фірм певних і заприсяжених а наказує ся уживати вина походячого з жерела підозрілого і непевного»⁸¹.

Австрійське Міністерство освіти і віровизнань звернулося до всіх церков держави з вимогою обмежити освітлення в церквах і ощадно використовувати всі засоби освітлення. Митрополичий ординаріат закликав використовувати тільки те освітлення під час літургії та інших священнодійств, яке вимагають канонічні постанови⁸².

Святе Зібране обрядів видало 23 лютого декрет, яким надало єпископським ординаріям право дозволу, крім надто дорогої і рідкісної оливкової олії, вживати до Лампи перед Найсвятішими Тайнами інші олії, бажано рослинні або чистий чи змішаний бджолиний віск, в крайньому разі електричне освітлення⁸³.

Демонстрація лояльності до австрійської влади

Австрійське військове командування, щоб виправдати відступ та поразки від російського війська, звинувачувало у «зраді» та москвофільстві українських селян і душпастирів. Церковне ж керівництво намагалося демонструвати лояльність до монархії Габсбургів. Це виявилось в забороні під час богослужіння вживати термін «православні». На підставі рішення конференції галицького греко-католицького єпископату, митрополичий ординаріат розпорядився, щоб кожен світський священник і чернець, відправляючи Службу Божу в межах Львівської і Галицької єпархій (території Каменецької це не стосувалося) повинен був не промовляти слів «православних християн» на великім вході в Ектенії по Євангелію, а на Утренній і Вечірній слова «православних», не замінюючи цих слів жодними іншими, також на великому вході не говорити цього перед словом «війство». Після звернення до Матері Божої і перед зверненням до св. Йосафата належало додати «візване до св. Йосифа словами: “О Св. Йосифе, Покровителю св. Католицької Церкви, моли Бога о нас грішних”»⁸⁴.

Парох с. Спас так оцінив розпорядження: «1918. Розпор[яження] трьох єпископовъ щоби слово православних при Литургії опускають, то само колпаков не уживати при Литургії. Що до зміны словъ при Литургії єпископаты некомпетентный и непозволительно опускають то Слово, бо Папа затвердивши Синодъ Львовск[ий]*

⁸⁰ Ч. 7147. В справі муки на просфори. *ЛАЕВ*. 1917. 10 січня. С. 5.

⁸¹ Ч. 2158. В справі уживання чистої муки пшеничної і правдивого вина до св. Літургії. *ВПЕ*. 1915. 24 листопада. С. 31.

⁸² Ч. 490. Ограничене освітлення по церквах. *ЛАЕВ*. 1917. 5 лютого. С. 20–21.

⁸³ Ч. 6181. В справі лямп перед Найсвятішими Тайнами. *ВПЕ*. 1916. 18 серпня. С. 63.

⁸⁴ Ч. 9. Орд. Рішення Конференції Галицького гр. к. Єпископату. *ЛАЕВ*. 1918. 20 марта. С. 27.

* Йдеться про рішення Синоду.

заявиль щоби ніякої перемѣны никто не робиль а всякій держался затвержденного текста. – Также военная реформа!»⁸⁵.

Інший вияв лояльності до Австрії продемонстровано в Станиславівській єпархії: єпископ Григорій Хомишин, скориставшись з відсутності митрополита Шептицького, запровадив григоріанський календар⁸⁶. Нововведення викликало жваву дискусію та несприйняття серед духовної і світської інтелігенції.

Натомість селяни сприйняли реформу досить спокійно. Г. Хомишин писав, що населення прихильно поставилося до нововведень. Проте випадки опору григоріанському календарю все ж були. 24 травня 1916 р. Станиславівський ординаріат, підтвердивши, що віряни деяких парафій вимагали відправи Служби Божої на свята за старим стилем, усе ж заборонив духовенству відправляти у ці дні урочисті богослужіння. Священникам дозволялося відчитати (але не співати) св. Літургію між 6-ю та 7-ю годинами ранку, після чого церква мала бути замкнена протягом цілого дня.

І тут мав що сказати священник-русофіл с. Спас: «Так само Хомишинъ впровадиль на смехъ календаръ григоріанскій в своей єпархії, но скомпромітовался, бо не стало на его»⁸⁷.

Центральні держави в умовах воєнної блокади, економічної ізоляції та обмеженості внутрішніх людських і матеріальних ресурсів були вкрай зацікавлені в сільсько-господарській продукції. Тому продукція навіть такого відсталого в господарському плані краю, яким тоді була Галичина, мала стратегічне значення. Набуло державної ваги питання проведення сільськогосподарських робіт, зокрема на поміщицьких землях. Тому влада для заохочення селян до праці шукала підтримки в церковній ієрархії та духовенства. 29 липня 1914 р. Галицький митрополит заявив, що у воєнний час, коли солдати виконують свій обов'язок, ті, що залишилися вдома, мусять подбати про збирання врожаю та посівну⁸⁸. 10 серпня 1914 р. вийшло розпорядження міністерства рільництва Австрії про забезпечення робіт під час жнив⁸⁹. Про роботу в полі, «але де просили і де є потреба», розпорядилося в серпні 1914 р. начальство Станиславівської єпархії⁹⁰.

Митрополичий ординаріат 28 липня 1915 р. на прохання Міністерства віросповідань і просвіти (5 липня 1915 р., ч. 20523) звернувся до душпастирів, щоб ті оголосили вірянам про дозвіл у неділю та свята, «по вислуханю ранньої св. Літургії» працювати в полі⁹¹. Подібно Перемиський єпископський ординаріат оголосив, що він «уділяє загальне розршення на час сегорічних жнив, що рільники можуть в неділі і свята, по

⁸⁵ Хроніка села Спас... Арк. 28.

⁸⁶ Про обставини впровадження григоріанського календаря в Станиславівській єпархії див.: Павлишин О. З історії впровадження григоріанського календаря у церковне життя українців: календарна реформа єпископа Григорія Хомишина. *Україна модерна*. Київ; Львів, 2002. Ч. 7. С. 42–67.

⁸⁷ Хроніка села Спас... Арк. 28.

⁸⁸ Андрей, митрополит. Ч. 35/орд. В справі збираня збіжа і засівів. *ЛАЕВ*. 1914. 30 липня. С. 73–74.

⁸⁹ Протоколь дѣйствий уряда парохіяльного гр.-кат въ Чернилявѣ...

⁹⁰ Ч. 44/орд. Додаткові зарядження на час війни. *ВСЕ*. 1914. Серпень. Ч. X. С. 112.

⁹¹ Ч. 595. Диспенза на роботи пільні в неділі і свята в цілі зібраня і звезеня плодів пільних сегорічних. *ЛАЕВ*. 1915. 22 липня. С. 7.

вислуханню св. служби Божої, без гріха працювати в поли, збирати дари Божі і звозити до стодол»⁹². Такий дозвіл Перемишльський ординаріат надав мирянам і в 1916 р.⁹³

Військова влада звернулася з проханням до митрополичого ординаріату у Львові підтримати проведення господарських робіт у полі. Особливо це стосувалося повітів Бібрка, Броди, Городок, Жовква, Зборів, Золочів, Камінка, Львів, Мостиська, Перемишляни, Радехів та Яворів. Ординаріат зі свого боку просив парохів, щоб ті старалися заохотити селян до ефективної роботи в полі навіть у недільні і святкові дні після Служби Божої⁹⁴. Командування Другої армії прохало митрополичий ординаріат допомоги в проведенні господарських робіт у повітах Мостиська, Яворів, Городок, Жовква, Радехів⁹⁵. Навесні 1917 р. Міністерство віросповідань і просвіти звернулося до всіх архієпархій, а митрополичий ординаріат доручив духовенству: «щоби в своїм випробуванні патріотизмі сеї так важної для дорогої нашої вітчизни і дорогого нашого народу справи з ока не спускало і при кожній нагоді вірних до найінтензивнішої праці в тім напрямі завзявало, так щоби не лиш власні поля як найстаранніше обсіяли але також всім тим, котрі власними силами не встигли сего учинити, якнайщиріше помогли та в сей спосіб для загального добра цілої держави всіма силами причинили ся»⁹⁶.

Заведений воєнно-господарський примус (тобто обов'язковість праці), який стосувався насамперед двірських обшарів⁹⁷, ще більше загострив стосунки поміж місцевим селянством і владою та водночас з ситуативними посередниками – священниками.

Галицька митрополія вслід за цивільною владою була змушена відреагувати ще на один соціальний аспект. Поява у селян значної кількості грошей з продажу сільгосппродуктів, з різного роду відшкодувань та з причинків викликала осуд містян: «Хлоп нині спаношив ся і жиє як в раю»; «Хлоп нині пан» тощо⁹⁸. З цього приводу митрополичий ординаріат звернувся до священників: «З державних причинків на удержане та з виплат на воєнні чинитьби має тепер населене – а з окрема жінки – більшу скількість гроша. Та сумний трилітний досвід показав, що не всі розумно і ошадно орудують своїм грошем, не всі пам'ятають про свої обов'язки супроти Бога, монархії, народу і родини; многи тратять гріш на дорогі одежі, напитки, ласощі та жите понад стан, не сплячуют довгів і запавши відсоток, які по упливі мораторії спадуть на довжників важким тягарем, нічо або дуже мало заощаджують на відбудову зруйнованих господарств та на закуп живого та мертвого інвентаря»⁹⁹. Церковне начальство закликало вірян до ошадності, а парохам доручило у проповідях застерігати їх від марнотратства¹⁰⁰.

⁹² Ч. 158. Розрішене на полевій роботі в неділі і свята. *ВПЕ*. 1915. 30 липня. С. 14.

⁹³ Ч. 2656. Розрішене на пільні роботи в неділі і свята в р. 1916. *ВПЕ*. 1916. 30 цвітня. С. 22.

⁹⁴ Ч. 368. Співділане Духовенства в успішнім переведеню господарских робіт. *ЛАЕВ*. 1917. 5 лютого. С. 19–20.

⁹⁵ Там само.

⁹⁶ Ч. 1903. Повонне візване до інтензивного переведеня весняного обсіву. *ЛАЕВ*. 1917. 6 цвітня. С. 42.

⁹⁷ Куровець І. Причини великої світової війни та її наслідки в державнім і народнім господарстві. У Львові: Накладом автора, 1917. С. 11.

⁹⁸ Наші селяни і війна. *Свобода*. 1917. 10 марта. С. 1.

⁹⁹ Ч. 4073. Зазив до ошадности, тверезости і моральности. *ЛАЕВ*. 1917. 25 липня. С. 95.

¹⁰⁰ Там само.

Перемиська консисторія звернула увагу священників на ще одну проблему, пов'язану з накопиченням селянами грошей. Селяни почали збирати й переховувати готівку, срібні й золоті монети, банкноти і навіть дрібні монети з нікелю і бронзи, що загрожувало державним фінансам: «Наш нарід переважно рільничий, прийшов з причини воєнного зареєстрованя у него худоби, паши і збіжа в посідане більшої готівки і непризвичасний всюди до складаня єї в щадницях, банках і товариствах кредитових, укриває то по шуфлядах, скринях і ріжних скритках а діє ся то особливо там, де мушци вступили до служби військової а їх жени, матери або сестри, полишені до веденя газдівства в своєї непорадности і з боязни о страту готівки, не знають з користією для себе і для своєї родини нею належито зарядити. Спричинений тим брак менших банкнотів і дрібної монети срібної і нікльової, може в суспільнім ладі викликати дуже сумні послідствія, если людність сельска через продаж продуктів господарских з послідних жнив прийде в посідане нової готівки і то через укриване в дому від загального обороту поновно усуне»¹⁰¹. Люди в такий спосіб позбавляли себе можливих відсотків, які б могли отримати, зберігаючи кошти в банках, чи в спеціальних щадницях. Духовенству доручалося вести активну пропаганду щодо вкладання коштів¹⁰².

Проблеми суспільної моралі в умовах війни

Воєнні події негативно вплинули на публічне та приватне життя, зокрема спричинили падіння моральних стандартів серед парафіян. Насамперед це стосувалося інтимних сосунків жінок з солдатами різних армій, що квартирували в галицьких селах. Іван Боберський у своєму щоденнику в квітні 1919 р. занотував розмову з наддніпрянцем Олександром Благодіром. Останній побував на Гуцульщині й заходив до гуцульських хат. «У одного газди запитав: “Чи то ваш син?” “Ніт, – відповідає, – то московський, то не лишень в мене, аде скрізь по хатах”»¹⁰³. Втім, не можна стверджувати, що такі випадки мали масовий і повсюдий характер. Адміністратор парафії с. Фрага о. Андрій Ішак з вересня 1915 р. по серпень 1916 р. зафіксував лише один випадок народження позашлюбної дитини («неправих уродин»), яка з'явилася на світ внаслідок перебування тут російських військ. Другий випадок у тому селі, за словами душпастира, трапився через «вплив дівочих норівів, противних волі родичів, щодо вибору жениха»¹⁰⁴.

Невпорядковані інтимні стосунки дівчат і заміжніх жінок із солдатами різних армій призвели до суттєвого збільшення венеричних захворювань у краю¹⁰⁵. За ініціативою митрополичого ординаріату були надруковані українською відозви: «Пересторога для жінок і дівчат», які підготувало «Австрійське товариство для боротьби з половими недугами». Відозву надіслали кожному священнику, щоб у недільний чи

¹⁰¹ Ч. 3322. В справі громадженя і укриваня готівки і дрібної монети. *ВІПЕ*. 1915. 24 листопада. С. 32–33.

¹⁰² Там само. С. 33.

¹⁰³ Боберський І. Щоденник 1918–1919 рр. / упоряд. о. Ю. Мищик. Київ, 2003. С. 205.

¹⁰⁴ Фразько-Підбір'янська хроніка... С. 161.

¹⁰⁵ Ч. 5965. В справі пошестий полових недуг і помочи Всч. Духовенства при поборюваню і ліченю тихже. *ЛАЕВ*. 1916. 31 жовтня. С. 96.

в найближчий святковий день «вірним своєї парохії місто проповіді прочитав, після потреби пояснив і до виповнення поданих рад горячо заохотив»¹⁰⁶.

У перші дні війни церковні власті, з одного боку, відзначили взаємодопомогу людей у скрутний час, охорону свого майна і майна сусідів від знищення. З іншого боку – почастишали випадки порушення прав чужої власності¹⁰⁷. Власники маєтків та їхня адміністрація повтікали перед росіянами, нераз покинувши палаци, повні цінних речей, родинних пам'яток. У стодолах залишили расову худобу та добротні рілльнічі знаряддя. Російські солдати грабували майно, а решту підпалювали. Траплялося так, що кликали людей зі села й наказували розбирати решту вцілілого поміж собою: збіжжя, худобу, коней та сільськогосподарський реманент¹⁰⁸. На галицькому Поділлі передні патрулі російської армії палили фільварки, а панське добро віддавали селянам¹⁰⁹. Подібно росіяни заохочували грабувати єврейські крамниці селян Лучинців: «Много селян ходило до Рогатина, де москалі казали їм забирати річи з склепів домів»¹¹⁰. У Зарудді російські солдати у перші дні після приходу розібрали все фільваркове майно. Вони заохочували місцевих селян до грабежу, кажучи: «Беріть, то все ваше!». Але місцевий війт Данило Пателюх не допустив до грабунків, запевняючи селян, що «Австрія повернеться і всіх повісять»¹¹¹.

У покутському с. Залуче селяни брали з двірського господарства збіжжя та картоплю: «Там дідича м[оскалі] зрабували чісто»¹¹². На Рудківщині селяни користалися з того, що дідичів не було, а їх економи крали дерево в панських лісах¹¹³.

Є. Калитовський занотував факти грабіжницьких дій російських козаків в с. Угерське Стрийського повіту, до яких вони намагалися залучити й селян: «Козаки в Угерску постоем не стояли, але майже щоденно заглядали там козацкі патрулі, які допускали ся там грабежів і насильств. В дворі кн. Любомірського, вилученім з аренди куда він часом заїздить на короткий побут, знищили всю домашню обстановку, зеркала меблі і постіль, – і силували людий грабити. В гуральни набирали собі горівки, а решту казали розбрати людям, бо інакше будуть палити, люди не хотіли того тикати, але грозили їм нагайками і силували. О. Горалевич відтак на проповіді упоминав, щоби люди з заграбленого добра якби у кого найшло ся, не користали, але чи панське чи жидівське, звернули властителюм, бо 7 ма заповідь Божа обов'язує і

¹⁰⁶ Ч. 5965. В справі пошестий полових недуг і помочи Всч. Духовенства... С. 97.

¹⁰⁷ Ч. 8343. О охороні чужої власности в часі війни. *ЛАЕВ*. 1914. 26 вересня. С. 93.

¹⁰⁸ Аа. З селянського житя в теперішних часах. *Господарська Часопись*. 1915. 25 серпня. С. 6.

¹⁰⁹ Сточанський І. Богатківці. *Підгаєцька Земля. Історично-мемуарний збірник* / гол. ред. проф. Т. Гунчак. Дітройт; Нью-Йорк; Париж; Сідней; Торонто: Головний Комітет Підгаєчан, 1980. С. 399. (= Український Архів; т. XXIV).

¹¹⁰ Лучинецька хроніка... С. 110.

¹¹¹ Пасічник І. Заруддя. *Підгаєцька Земля. Історично-мемуарний збірник* / гол. ред. проф. Т. Гунчак. Дітройт; Нью-Йорк; Париж; Сідней; Торонто: Головний Комітет Підгаєчан, 1980. С. 420–421. (= Український Архів; т. XXIV).

¹¹² Марко Черемшина. Щоденник (Листопад 1914 – січень 1915). *Черемшина М. Твори* / за ред. Є. Ю. Пеленського. Львів: Измагд, 1937. С. 142.

¹¹³ Петро Голинський, Рудки. *Комарно-Рудки та околиця. Збірник історично-мемуарних, географічних і побутових матеріялів* / гол. ред. В. Лев. Нью-Йорк; Париж; Сідней; Торонто, 1987. С. 108. (= Український архів; т. 43).

під час війни. Люди толкували ся, що они грабити не хотіли, але їх силувано»¹¹⁴. Це стосувалося поміщицьких мастків, коли звинувачували селян у грабунках, деколи безпідставно. Бувало, що селяни тимчасово переховували майно, а пізніше віддавали законним власникам¹¹⁵.

Заразом почастишати крадіжки іншого приватного добра селянської власності, підкопи під шпихліри та комори¹¹⁶. Володимир Гоцький у спогадах про воєнну добу описав злочинські випадки в с. Передільниця¹¹⁷. Натомість І. Калитовський занотував інше: «О. Остап Нижанковский з Завадова як по 2 днях вернув до дому, застав плєбанію обрабовану – але мабуть через власних парохіян, бо з кухні забрано було усе начине, – навіть горнята»¹¹⁸.

Серйозною проблемою на селі виявилось погіршення поведінки молоді. Василь Крохмалюк зазначив, що за час світової війни виросло покоління «без батьків, без школи і без церкви». У його с. Кабарівка хлопці збиралися в неділі і свята в гурти і наслідували фронтову війну: наступали на молодь сусіднього села і взаємно обкидалися камінням. Такі бої велися з ненавистю і завзятістю до супротивника, немов би це воювали між собою якісь дикі племена. Траплялися при тому побиті кийками та з пораненими головами¹¹⁹. У с. Угринів, за словами М. Ріпецького, «Хлопці так роззухвалилися, що ввечері дівчата не могли спокійно пройти селом. О. Кашубинський нераз з проповідальниці картав цих хуліганів»¹²⁰.

Галицька Краєва шкільна рада у Бялї у зверненні до митрополичої консисторії висловила занепокоєння з приводу негативних впливів на шкільну молодь. Влада вважала, що священники, які є одночасно вчителями, мають добру нагоду впливати на свідомість та моральність молодих людей¹²¹.

Митрополичий ординаріат 1 січня 1917 р. закликав отців-катехитів «з горячим візванєм взяти в охорону шкільну молодіж перед небезпекою морального зіпсуття, яке спричинює жорстка війна. Моральний упадок молодіжи буде на довгі літа упадком народу. Єсть проте святим обовязком духовних єго провідників за опікувати ся по батьківски найбільшим скарбом, молодіжею»¹²².

¹¹⁴ Щоденник доктора Калитовича Єроніма. 20 серпня 1914 – 3 жовтня 1914. ЦДІАЛ України. Ф. 309. Оп.1. Спр. 1399. Арк. 111–112.

¹¹⁵ Аа. З селянського житя... С. 6.

¹¹⁶ Ріпецький М. Спогади про село Угринів... С. 31.

¹¹⁷ Гоцький В. Спогади сина Перемишльської землі... Т. 1.

¹¹⁸ ЦДІАЛ України. Ф. 309. Оп. 1. Спр. 1399. Арк. 115.

¹¹⁹ Крохмалюк В. З мого дитинства й молодих літ у Зборівщині (Фрагменти спогадів). *Збірвщина. Над берегами Серету, Стрипи і Золотої Липи*. Історично-мемуарний і літературний збірник. Торонто; Нью-Йорк; Париж; Сідней, 1985. С. 696.

¹²⁰ Ріпецький М. Спогади про село Угринів... С. 32.

¹²¹ Ч. 7127. В справі охорони молодіжи шкільної перед небезпекою морального зіпсуття. *ЛАНВ*. 1917. 10 січня. С. 1–2.

¹²² Там само. С. 2.

Кризові явища в Церкві

Катастрофічні умови війни негативно вплинули не тільки на поведінку парафіян, але спричинилися до небажаних явищ у середовищі священників. Їхня поведінка в умовах війни була під пильною увагою місцевих вірян і сприймалася загострено. Так само критично розглядали окремі церковні практики, які в мирний час вважали традиційними.

Галицьке намісництво у листі від 21 березня 1916 р. до ієрархії ГКЦ звернуло увагу, що деякі парафіяльні уряди за відправлення парастасів беруть, окрім данини в готівці, також три буханки хліба для пароха і одну для дяка. Внаслідок такого звичаю деякі парафії, передусім у гірських околицях, нагромадили у такий спосіб значну кількість хліба, переховуючи його по шпихлірах та коморах. Цей засохлий хліб вже не надавався для їжі, тож парохі згодовували його худобі та свиням. Тому Намісництво просило митрополічу консисторію, щоб та доручила парохам відмовитись від цього звичаю під час війни. Тим більше, що він не корелює з законами, які регулюють вживання збіжжя та продукції млинарства у воєнний час¹²³. Перемиська консисторія доручила духовенству виконати це розпорядження¹²⁴. Церковні владики вважали, що війна й соціальні незгоди, пов'язані з нею, не могли понижувати християнські етичні стандарти навіть у господарстві. Єпископ Г. Хомишин своїм розпорядженням заборонив священникам випасати свою і чужу худобу на цвинтарі й церковній площі, вважаючи такі практики за зневагу релігійних почувань¹²⁵.

Священники, як зазвичай і перед війною, не цуралися винагороди: «Задля благословення цвинтару по о декана завчасно прислати фіру 30 травня 1918 р. і заплатити гонораріум – 20–30 корон»¹²⁶.

Священник Андрій Іщак у церковній хроніці парафії Фрага оминув воєнні та політичні події, а 1914–1916 рр., натомість, записи цілковито присвятив своєму конфліктові з місцевим дяком Кругляком¹²⁷.

Митрополічий ординаріат 13 березня 1918 р. суворо заборонив священникам азартні ігри в карти, рулетку і т. п. Одночасно накладаючи на тих, хто, забувши про священницьку честь і канонічний послух, усе-таки допустилися такого вчинку, відсторонення («суспензу») від священнодійства на 3 місяці «ipso facto incurrenda»¹²⁸. У щоденнику М. Черемшини є епізод з розповіддю про те, як російські офіцери відбули Різдво на плебанії місцевого пароха: «Піп сказав, що на святий вечір у нього були старші м[оскалі]ї, які вертали з полювання з джурівського ліса, і люди знають, що бавилися у нього аж до рана. Піп оправдувався: що я мав їх вигнати? Деда каже:

¹²³ Ч. 3148. В справі понеханя на час війни звичаю виносів хліба на парастас. *ВПЕ*. 1916. 30 цвітня. С. 26.

¹²⁴ Протоколь дѣйствиѣ уряда парохіального гр.-кат въ Чернилявѣ...

¹²⁵ Ч. 33/орд. О забороні пашеня худоби на цминтарях і на площах коло церкви. *ВСЕ*. 1915. Липень і серпень. Ч. I і II. С. 14.

¹²⁶ Протоколь дѣйствиѣ уряда парохіального гр.-кат въ Чернилявѣ...

¹²⁷ Фразько-Підбір'янська хроніка... С. 160–163.

¹²⁸ Ч. Орд. 1. 8. В справі газардової гри в карти, рулетку і т. д. *ЛАЕВ*. 1918. 20 марта. С. 28–29.

тяжко тепер людям давати офіривщину. Піп: або то ніби для мене? То для своїх небіщиків. Дея: та вертати не вертаєси людям»¹²⁹.

Захитався авторитет і сільських священників, які в межах своєї парафії виступали трансляторами непопулярних розпоряджень влади. На негативне ставлення до Церкви вплинули й революційні настрої, які прийшли зі Сходу. Під час заворушень у селі Вільки Мазовецькі селяни заявили, що вони не вірять у Греко-католицьку церкву¹³⁰.

З атеїстичними заявами виступив дяк церкви с. Фрага: «Перед учителем п. Лазаром Петром хвалився Кругляк, що читав дуже много книжок, де пишешся, «що Бога нема, що попи видумали релігію, аби хлопа тримати в карбах і т. д.»¹³¹. За спогадами єпископа Г. Хомишина, селяни подекуди виганяли священників з парафій, а як не виганяли, то переймали правління у церкві, чи диктували священникам свої «права». «Одна делегація селян, – стверджував єпископ, – домагалася від мене, щоб забрати священника з села, бо не ручить за його життя, значить, парохіяни готові були його убити»¹³².

Парох Вільок Мазовецьких зазначав, що на релігійну свідомість його парафіян і мешканців навколишніх сіл негативно вплинуло перебування в російському полоні 1914–1918 рр., «де мали можливість стрічатися з тамтейшими штундистами і перейматися їх блудами»¹³³.

Послаблення авторитету священників серед селян не означало зниження їхніх релігійних почувань. Війна, що тривала чотири роки, виснажила людей фізично та морально. Їм бракувало позитивних відчуттів, тож з'являлася віра у спасіння з боку божественних сил, зокрема в чудесні об'явлення. Показовою в цьому плані була історія, яка сталася у с. Струпків біля Отинії. На початку червня 1918 р. місцева дівчина Олена розповіла односельчанам, що, коли вона пасла худобу в полі, перед нею з'явилася Матір Божа і в розмові з дівчиною сказала: війна закінчиться ще цього року, опісля два роки буде голод, опісля «помір».

Звістка про чудесне з'явлення миттю рознеслася по довколишніх селах й по сусідніх повітах. Незабаром тисячі вірян, переважно жінки, рушили в Струпків побачити «щасливу дівчину». Велика кількість прочан, оглядаючи місце чуда, потовкла навколишні поля зі збіжжям. Сама Олена вдягнула весільне вбрання, постійно молилася і перестала їсти й пити¹³⁴.

¹²⁹ Марко Черемшина. Щоденник... С. 138.

¹³⁰ Єдність трудящих Західної України і Польщі у революційній боротьбі (1917–1939) / А. Копруковняк, М. Максимович, В. Скшидло, П. Шелак та ін. Львів: Вища школа, 1979. С. 55. Детальніше про конфлікт між селянами та священником у с. Вільки Мазовецькі див.: Павлишин О. Емансипація жінки-селянки в роки Першої світової війни. «Бабська революція» 1918 р. у Східній Галичині. *Україна модерна*. Львів, 2016. Ч. 23: Перша світова: українська перспектива. С. 152–170.

¹³¹ Фразько-Підбір'янська хроніка... С. 163.

¹³² Хомишин Г. З останніх літ. Мої спомини і рефлексії. *Нова Зоря*. Львів, 1938. 3 листопада. С. 1–2.

¹³³ Літопись парафіяльна села Вільки Мазовецькі... С. 51.

¹³⁴ Вінтоняк О. М. Від Струпкова до Мюнхену. *АСЗ*. Нью-Йорк; Торонто; Мюнхен, 1975. С. 931–932.

Владика Григорій Хомишин у своєму пастирському листі не визнав цього об'явлення і від імені Церкви категорично відмежувався від його вшанування¹³⁵. Як відзначив тоді часопис «Свобода»: «Єпископ і духовенство не вірять у се нове чудо і не дозволяють відправляти на місци “чуда” Служби Божі»¹³⁶.

Втім, люди й надалі приходили до вбогої хатини Олени, щоб почути він неї пророчі слова. Дівчина зі своїми побожними подругами все частіше перебувала вдома, постила й молилася і не кожного разу показувалася прочанам. Люди, хоч і не бачили Олени, та не чули від неї «пророчих» слів, складали грошові пожертви й тішилися тим, що бували в місцях, де ходила босою «свята». З цього користалися жebraки, які збирали в прочан гроші, хрестилися й запевняли, що свята Олена своїми молитвами допоможе їм.

Розвиток подій зі «святою» Оленою тривав до свята Успення Пресвятої Богородиці. Нібито в цей день Матір Божа мала знову з'явитися і розмовляти з нею. До цього Олена та її 12 прибічниць з навколишніх сіл старанно готувалися: молилися, постили (їли лише раз на день), співали релігійні пісні. Олена наказала викопати широкий рів у тому місці, де їй з'явилася Богородиця – на полі свого батька Ілька, на відстані коло 500 м від хати. Ширина рову дозволила лягти 12 дівчатам – по шестеро з обидвох боків. Місце посередині було призначене для самої Олени. На березі рову вкопали три високі дерев'яні хрести та звели каплицю з дерева. Дно рову вистелили веретами із домотканого лляного полотна. «Свята» Олена та її 12 дівчат-покутниць три доби, вдень і вночі лежали в рові, вдивляючись у небо. Вони постили та молилися й покійно чекали нового з'явлення Матері Божої. Але ні Олена, ні подруги так і не змогли побачити Богородиці чи почути її голосу. Після Успення Олена з дівичами пролежали в рові ще кілька днів, але безуспішно. Відтоді дівчата-покутниці та прочани почали сумніватися в «святості» Олени. Дівичі розійшлися по домівках, щоб допомагати батькам в господарстві, а прочани перестали відвідувати Олену. Лише час від часу старенькі бабусі приходили на місце «чуда», молилися в каплиці та набирали воду з рову, в якому колись лежала «св.» Олена з покутницями. Вони вірили, що ця вода оздоровить їх. Сама Олена щодня приходила на місце «появи» й годинами молилася там¹³⁷.

Українізація Церкви й кристалізація національної ідентичності селян

У роки війни було здійснено українізацію в різних ділянках церковного життя Галицької митрополії. Першим таким сигналом була зміна титулу часопису «Львівсько-Архиєпархіяльні Відомости» на фонетичну транскрипцію¹³⁸. Важливе нововведення українізаційного змісту стосувалося й прийому абітурієнтів до Греко-католицької духовної семінарії у Львові восени 1915 р. Уперше вимагалось, щоб у вступних заявах («прошеннях») було вказано національність («приналежність до народности») – «б о лише кандидати Українці можуть числити на прийняте»¹³⁹.

¹³⁵ Pająk J. Z. Od autonomii do niepodległości. Kształtowanie się postaw politycznych i narodowych społeczeństwa Galicji w warunkach Wielkiej Wojny 1914–1918. Kielce, 2012. S. 237.

¹³⁶ А. Б. Нове чудо. *Свобода*. 1918. 22 червня. С. 7.

¹³⁷ Вінтоняк О. М. Від Струпкова до Мюнхену... С. 931–932.

¹³⁸ *ЛАЕВ*. 1914. 22 серпня. С. 79.

¹³⁹ Ч. 1563/915. До відома кандидатам стану духовного. *АЕВ*. 1915. 1 жовтня. С. 23.

24 вересня 1915 р. митрополичий ординаріат доручив усьому духовенству вживати у внутрішньому та зовнішньому урядовому діловодстві «народної мови і шкільної правописи»¹⁴⁰. 2 квітня 1917 р. ординаріат звернув увагу священників, що печатки парафіяльних урядів «не сміють мати інших написий а лишень: гр. к. уряд парохіяльний в Н. (місцевість уряду парохіяльного) з образом патрона церкви»¹⁴¹.

Навесні 1918 р. митрополичий ординаріат на запити священників заявив, що в перший день Христового Воскресіння під час Служби Божої можна читати Євангеліє не лише мовою літургії, але й народною мовою. Зокрема, після прочитання фрагменту Євангелія церковнослов'янською мовою можна повторити цей текст українською. Апробований текст перекладу Євангелія українською священники могли придбати в книгарні Ставропігійського Інституту¹⁴².

Душпастир-москвофіл у с. Спас, принаймні у писанні парафіяльного літопису, цих вимог не дотримувався. А на українізацію Церкви прореагував так: «Нечистий реформи ієрархії. Появилось розпор[яжение] митр[ополита] щоби новий печатки фонет[ични] завести фонте[ични] и лишь фонет[икою] писати в дух[овни] власти. Реформи подобньи переводять ієрархи лише во время войны, когда ротъ у всех заниеблований, иначе Нochoeräfer*»¹⁴³. Ще більш вороже священник-москвофіл с. Спас поставився до таких розпоряджень: «1918. Славное пастырское послание 3 епископовъ, щоби всякій свщкъ** чулся лиш украинцемъ! Такое насиліе можливе лишь во время войны. Противно всякій свщкъ долженъ чувствоватися лиш Галицьким Русиномъ, бо сие для него. Народъ не зная Украины ни его языка, лиш есть руским народомъ и говорить по руски а епископаты повиненъ бити руским не украинскимъ. Народ рускій в Галичине то якъ стадо барановоъ, що дає собѣ колки на голове тесати их черезь политикующихь Украину за прусскій гроши сотворену»¹⁴⁴.

Проте у тих селах, де російські війська залишили по собі недобру пам'ять, москвофільська орієнтація зазнала краху. Про такі світоглядні зміни селян в окремих селах галицького Поділля писав Іван Романюк: «Московській солдатні треба одне задячити. Воно переконало наших москвофілів, що вони не “руські”, а хахли. Зникло тоді москвофільство з найбільше москвофільських сіл, як Щупарка, Волківці над Дністром, Худиківці та Панівці. Парох Щупарки о. Величковський, один з найзапеклійших москвофілів у Борщівщині, вирікся раз назавжди москвофільства»¹⁴⁵. Деякі москвофіли, що перейшли на православ'я, під впливом розгортання національного

¹⁴⁰ Ч. 1572/Орд. В справі уживання в діловодстві парохіяльним шкільної правописи. *ЛАЕВ*. 1915. 1 жовтня. С. 23.

¹⁴¹ Ч. 1875. В справі урядових печаток гр. кат. Урядів парохіяльних. *ЛАЕВ*. 1917. 6 цвітня. С. 55.

¹⁴² В справі воскресних євангелій. *Народна Часопись*. 1918. 17 цвітня. С. 3.

* Hochverräter (*нім.*) – зрадник найгіршого гатунку.

¹⁴³ Хроніка села Спас... Арк. 28.

** Священник.

¹⁴⁴ Хроніка села Спас... Арк. 28.

¹⁴⁵ Романюк І. Спогади про Мельниччину та Борщівщину. *Історично-мемуарний збірник Чортківської округи. Повіти: Чортків, Копичинці, Борців, Заліщики*. Нью Йорк; Париж; Сідней; Торонто, 1974. С. 519. (= Український Архів; т. XXVI).

життя у краю повернулися в греко-католицьку конфесію, про що просили повідомити Шептицького¹⁴⁶.

Греко-католицькі священники зуміли подолати напружений характер стосунків зі своїми парафіянами й відновити авторитет активною участю у встановленні влади ЗУНР та патріотичною діяльністю під час українсько-польської війни за Східну Галичину 1918–1919 рр.¹⁴⁷

Ці події зафіксувала хроніка с. Вільки Мазовецькі: «З листопада в неділю по Службі Божій народ зібрався на подвір'ю парохіальним. Ту о. парох проголосив народови кінець війни, розпад Австрії та повстане нової держави – Української Західної Республіки. Опісля скинено стару раду громадску та наборзі вибрано нову. Війтом обрано Теодора Збитковського, а заступником-комісарем Нестора Майбука та рішено вступати в ряди війська українського для оборони Львова і західних границь»¹⁴⁸. У парафіяльній хроніці с. Лучинці встановлення української влади висвітлили так: «В селі утворено новий уряд громадський під проводом Дмитра Татиги (+1919), впрочім в селі нічо не змінилося»¹⁴⁹.

Державотворення ЗУНР та українсько-польська війна у Східній Галичині 1918–1920 рр. по-своєму вплинули на повсякдення життя ГКЦ. Але це вже інша історія...

У підсумку зазначимо, що події Першої світової війни стали серйозним випробуванням для Галицької митрополії ГКЦ на парафіяльному рівні. Кадрові втрати; вплив російського православ'я; вимушені зміни літургійних практик, що мали ситуативний характер; падіння моральних стандартів серед парафіян; зниження авторитету священників, які виступали транслятором непопулярних розпоряджень цивільних адміністрацій. Ці трансформаційні явища поряд з революційними впливами у свій спосіб вплинули на ставлення вірян до Церкви та релігії, стали одним із чинників процесів секуляризації в міжвоєнний період.

¹⁴⁶ Вплив пробудження України на галицьких москвофілів. *Діло*. 1917. 5 серпня. (ст. ст. 21 липня). С. 4.

¹⁴⁷ Див.: Лебедович І., о. Українське Католицьке Духовенство у Відбудові Держави і його участь у Листопадовому Зриві 1918 р. *Полеві духовники Української Галицької Армії. У 45-річчя участі у Визвольних Змаганнях (Матеріали до історії)*. Вінніпег, 1963. С. 31–67; Павлишин О. Організація цивільної влади ЗУНР в повітах Галичини (листопад–грудень 1918 року). *Україна модерна*. Львів, 1999. Ч. 2–3: За 1997–1998 рр. С. 132–193; Pawłyszyn O. Wiek ukraińska Galicji Wschodniej w latach I wojny światowej: strategie przetrwania, modernizacja społeczna i tożsamość narodowa. *Metamorfozy społeczne*. Warszawa, 2018. N 12: Studia nad historią społeczną ziem polskich 1914–1918 / red. nauk. W. Mędrzecki. S. 117–160.

¹⁴⁸ Літопись парафіяльна села Вільки Мазовецькі... С. 46.

¹⁴⁹ Лучинецька хроніка. С. 116.

REFERENCES

- A. B. (1918, Cherven 22). Nove chudo. *Svoboda*, 7 [in Ukrainian].
- Aa. (1915, Serpen 25). Z selianskoho zhytia v teperishnykh chasakh. *Hospodarska Chasopys*, 1, 6 [in Ukrainian].
- Andrei, mytropolyt. (1914, Lypen 30). V spravi zbyrania zbizha i zasiviv. *Lvivsko-Arkhiieparkhialni Vidomosti*, 35, 73–74 [in Ukrainian].
- Andrusiak, M. (1985). Zborivshchyna v chasi Pershoi svitovoi viiny ta Zakhidno-Ukrainskoi Narodnoi Respubliki. In B. Hoshovskyi (Ed.), *Zborivshchyna. Nad berehamy Seretu, Strypy i Zolotoi Lypy* (p. 137). Toronto; New York; Paris; Sydney [in Ukrainian].
- Bohachevskyi, D. (1976). *Na vozi i pid vozom. Spomyny halytskoho advokata*. Toronto: Dobra Knyzhka [in Ukrainian].
- Borshchak, I. (1949). Mytropolyt Yevlohii pro ukrainski spravy. *Ukraina*, 2, 90 [in Ukrainian].
- Burdiak, V. (2000). Stanovyshche halytskykh ukraintsiv na pochatku Pershoi svitovoi viiny: sotsiologichni rakurs. Proceedings of the International Scientific Conference to the 80th anniversary of the Bukovynian People's Viche: *Persha svitova viina: istorychni doli narodiv Tsentralnoi ta Skhidnoi Yevropy* (pp. 289–290), Chernivtsi, 22–24 veresnia 1998. Chernivtsi [in Ukrainian].
- Cheremshyna, M. [Ivan Semaniuk] (1937). Shchodennyk (Lystopad 1914 – sichen 1915). In Yu. Pelenskyi (Ed.), *Cheremshyna M. Tvory* (pp. 125–142). Lviv [in Ukrainian].
- Do vidoma kandydatam stanu dukhovnoho. (1915, Zhovten 1). *Lvivsko-Arkhiieparkhialni Vidomosti*, 1563/915, 23 [in Ukrainian].
- Dodatkovy zariadzhennia na chas viiny. (1914, Serpen). *Vidomosty Stanislavivskoi Yeparkhii*, 44, X, 112 [in Ukrainian].
- Doroshenko, D. (2002). *Istoriia Ukrainy 1917–1923 rr.: dokumentalno-naukove vydannia* (Vol. 1). Kyiv: Tempora [in Ukrainian].
- Duzhe velyke ulekshenie vyhliadom spovidy, do pozyskaniia vidpustiv prypysanoi. (1914, Serpen 22). *Lvivsko-Arkhiieparkhialni Vidomosti*, 7909, 79–80 [in Ukrainian].
- Dyspenza na roboty pilni v nedili i sviata v tsily zibrania i zvezenia plodiv pilntkh sehorichnykh. (1915, Lypen 22). *Lvivsko-Arkhiieparkhialni Vidomosti*, 595, 7 [in Ukrainian].
- Dzerovych, Yu. (1916, Sichen 1). Viina a nasha Tserkov. *Nyva*, 11 [in Ukrainian].
- Fenczak, St. A. (2000). *Śliwnica. Szkice z dziejów wsi i parafii*. Krasiczyn [in Polish].
- Frazko-Pidbirianska khronika. (2003). In *Rohatynska zemlia: istoria i suchasnist* (Vol. 3, pp. 129–178). Lviv [in Ukrainian].
- Gotskyi, V. (2004). *Spohady syna Peremyskshskoi zemli* (Vol. 1). Rome; Lviv [in Ukrainian].
- Holyk, R. (2011). Istorii chotyriokh dush: obraz halytskoi vchytelky i stereotypy hendernoho dyskursu kintsia XIX – I polovyny XX stolittia. In Ya. Isaievych, M. Mozer, N. Khobzei (Eds.), *Ukrainska mova v Halychyni: istorychnyi vymir* (p. 251). Lviv [in Ukrainian].
- Holynskiy, P. (1987). Rudky. In V. Lev (Ed.), *Komarno-Rudky ta okolytsia. Zbirnyk istorychno-memuarnykh, heohrafichnykh i pobutovykh materialiv* (Vol. 43, p. 108). New York; Paris; Sydney; Toronto: Ukrainskyi arkhiv [in Ukrainian].
- Karpovych, V. (1919). Dolia halytskykh pamiatok v chasi viiny. *Terem. Literaturnyi zbirnykh*, 1, 178 [in Ukrainian].

Kefor, I. (1980). Serednie. In T. Hunchak (Ed.), *Pidhaietska Zemlia. Istorychno-memuarnyi zbirnyk*. (Vol. XXIV, p. 614). Detroit; New York; Paris; Sydney; Toronto: Holovnyi Komitet Pidhaiechan, Ukrainyskyi Arkhiv [in Ukrainian].

Khomyshyn, H. (1938, Lystopad 3). Z ostannikh lit. Moi spomyny i refleksii. *Nova Zoria*, 1–2 [in Ukrainian].

Koprakovniak, A., Maksymovych, M., Skshydlo, V. & Shelak, P. (1979). *Yednist trudiashchykh Zakhidnoi Ukrainy i Polshchi u revolutsiinii borotbi (1917–1939)*. Lviv [in Ukrainian].

Krokhmaliuk, V. (1985). Z moho dytynstva i molodykh lit u Zborivshchyni (Frahmenty spohadiv). In B. Hoshovskyi (Ed.), *Zborivshchyna. Nad berehamy Seretu, Strypy i Zolotoi Lypy* (p. 696). Toronto; New York; Paris; Sydney [in Ukrainian].

Ks. Mychajło Zubrycki (1856–1919). (2014). In A. Zieby, A. Świątka (Eds.), *Monarchia, wojna człowiek. Codzienne i niecodzienne życie mieszkańców Galicji w czasie pierwszej wojny światowej* (pp. 66–76). Kraków [in Polish].

Kurovets, I. (1917). *Prychyny velykoi svitovoi viiny ta ii naslidky v derzhavnim i narodnim gospodarstvi*. Lviv [in Ukrainian].

Lebedovych, I. (1963). *Polevi dukhovnyky UHA*. Winnipeg [in Ukrainian].

Lozovyi, E. (1993). Rekvizyciia dzvoniv v tserkvakh ta kostiolakh Skhidnoi Halychyny v roky Pershoi svitovoi viiny. *Ukraina v mynulomu*, 4 [in Ukrainian].

Luchynetska khronika. (2003). In *Rohatynska zemlia: istoria i suchasnist* (Vol. 3, pp. 91–128). Lviv. [in Ukrainian].

Mytsyk, Yu. (Comp.). (2003). *Boberskyi I. Shchodennyk 1918–1919 rr.* Kyiv [in Ukrainian].

Nashi seliany i viina. (1917, Berezen 10). *Svoboda*, 1 [in Ukrainian].

Novynky. Pro Yiaroslavshchynu. (1915, Lypen 9). *Svoboda*, 8 [in Ukrainian].

O ponovnim pryniatii vidstupyvshykh vid Tserkvy katolytskoi; i o naitiazhshim oboviazku Dushpastyriv dokladnoho obuchenia vsikh parokhiian o yedynii pravdyvii Tserkvi Khrystovii katolytskii. (1915, Lypen 22). *Lvivsko-Arkhiieparkhialni Vidomosti*, 652, 7 [in Ukrainian].

O redukovaniu Sluzhb Bozhykh. (1915, Hruden 30). *Vidomosti Peremysl'skoi Yeparkhii*, 3807, 63 [in Ukrainian].

O vidpadenii vid poslushania sviat. Prestolu Rymskomu. (1915, Cherven 15). *Vidomosti Peremysl'skoi Yeparkhii*, 60, 3–4 [in Ukrainian].

O zaboroni pashenia khudoby na tsmyntariakh i na ploshchakh kolo tserkvy. (1915, Lypen–Serpen). *Vidomosti Stanislavivskoi Yeparkhii*, I–II, 33, 14 [in Ukrainian].

O okhoroni chuzhoi vlasnosti v chasi viiny. (1914, Veresen 26). *Lvivsko-Arkhiieparkhialni Vidomosti*, 8343, XIII, 93 [in Ukrainian].

Ohranychenie osvitenia po tserkvakh. (1917, Liutyi 5). *Lvivsko-Arkhiieparkhialni Vidomosti*, 490, II, 20–21 [in Ukrainian].

Pająk, J. Z. (2012). *Od autonomii do niepodległości. Kształtowanie się postaw politycznych i narodowych społeczeństwa Galicji w warunkach Wielkiej Wojny 1914–1918*. Kielce [in Polish].

Pasichnyk, I. (1980). Zaruddia. In T. Hunchak (Ed.), *Pidhaietska Zemlia. Istorychno-memuarnyi zbirnyk*. (Vol. XXIV, p. 419). Detroit; New York; Paris; Sydney; Toronto: Holovnyi Komitet Pidhaiechan, Ukrainyskyi Arkhiv [in Ukrainian].

Pavlyshyn, O. (1999). Orhanizatsiia tsyvilnoi vldy ZUNR v povitakh Halychyny (lystopad–hruden 1918 roku). *Ukraina moderna*, 2–3, 132–193 [in Ukrainian].

Pavlyshyn, O. (2002). Z istorii vprovadzhennia hryhorianskoho kalendara u tserkovne zhyttia ukraintsv: kalendara reforma yepyskopa Hryhoriia Khomyshyna. *Ukraina Moderna*, 7, 42–67 [in Ukrainian].

Pavlyshyn, O. (2016). Ukrainyskiy kontekst. Pro ukrainsku perspektyvu v yevropeiskii istorii Pershoi svitovoi viiny. *Ukraina moderna*, 23, 37–41 [in Ukrainian].

Pavlyshyn, O. (2016). Emansypatsiia zhinky-selianky v roky Pershoi svitovoi viiny. «Babska revoliutsiia» 1918 r. u Ckhidnii Halyczy. *Ukraina moderna*, 23, 152–170 [in Ukrainian].

Pavlyshyn, O. (2018). Wieś ukraińska Galicji Wschodniej w latach I wojny światowej: strategie przetrwania, modernizacja społeczna i tożsamość narodowa. *Metamorfozy społeczne*, 12, 117–160 [in Polish].

Ponovne vizvanie do intenzyvnoho perevedenia vesnianoho obsivu. (1917, Kviten 6). *Lvivsko-Arkhieparkhialni Vidomosti*, 1903, 42 [in Ukrainian].

Pozvolenie uzhyvaty pokyshcho sv. Myra z mynuloho roku. (1917, Kviten 6). *Lvivsko-Arkhieparkhialni Vidomosti*, 1897, 45 [in Ukrainian].

Relacye nowego Prezydyum krajowego urzędu odbudowy złożone Komisji Rządzącej. Zeszyt II. Zestawienie szkód wojennych w Galicyi (Drukowane jako rękopis tylko dla celów urzędowych). (1919). Lviv [in Polish].

Ripecky, M. (1968). *Spohady pro selo Uhryniv*. Rome [in Ukrainian].

Rishenia Konferentsii Halytskoho hr. k. Yepyskopatu. (1918, Mart 20). *Lvivsko-Arkhieparkhialni Vidomosti*, 9, 27 [in Ukrainian].

Romaniuk, I. (1974). Spohady pro Melnychchynu ta Borshchivshchynu. In *Istorychno-memuarnyi zbirnyk Chortkivskoi okruhy. Povity: Chortkiv, Kopychyntsi, Borshchiv, Zalishchyky* (p. 519). New York; Paris; Sydney; Toronto [in Ukrainian].

Rozrishenie na polevi roboty v nedili i sviata. (1915, Lypen 30). *Vidomosti Pere-myshl'skoi Yeparkhii*, 158, 144 [in Ukrainian].

Rozrishenie na pilni roboty v nedili i sviata v r. 1916. (1916, Kviten 30). *Vidomosti Peremyshl'skoi Yeparkhii*, 2656, 22 [in Ukrainian].

Shakh, S. (1956). Lviv – misto moiei molodosty (Vol. 3). Munich [in Ukrainian].

Sheptytskyi, A. (1914, Lypen 30). Pastyrskyi lyst z nahody viiny. *Lvivsko-Arkhieparkhialni Vidomosti*, 34, 69–73 [in Ukrainian].

Shpylka, P., o. (1967). Vyzvolni zmahannia Skhidnoi Lemkivshchyny v 1918 rotsi. *Lemkivskyi Kalendar na 1967 rik*, 70 [in Ukrainian].

Skrypek, J. (1939). *Ukraińcy w Awstrij podczas Wielkiej wojny i geneza zamachu na Lwów*. Warsaw: Instytut Józefa Piłsudskiego [in Polish].

–skyi. (1917, Kviten 19). Ukrainske selo chasu viiny. *Dilo*, 2 [in Ukrainian].

Spivdilanie Dukhovenstva v uspishnim perevedenii hospodarskykh robit. (1917, Liutyi 5). *Lvivsko-Arkhieparkhialni Vidomosti*, 368, 19–20 [in Ukrainian].

Stochanskyi, I. (1980). Bohatkiivtsi. In T. Hunchak (Ed.), *Pidhaietska Zemlia. Istorychno-memuarnyi zbirnyk. Ukrainyskyi Arkhiv*. (Vol. XXIV. p. 399). New York; Paris; Sydney; Toronto [in Ukrainian].

Sviashch. A. B–ii. (1915, Mai 25). Po Galitsyi. Iz Kamensko-Strumyl'ovskoho uiezda (Ot nasheho korespondenta). *L'vovskii Viestnik*, 2 [in Ukrainian].

Tustanovskyi, L., Tustanovskyi, K. & Zhyhalo, S. (2000). *Parafialnyi litopys sela Volytsia*. Lviv [in Ukrainian].

Ustroieniie tserkovnoho upravleniia. (1915, Berezen 5). *Lvovskii Viestnik*, 2 [in Russian].

V spavi okhorony molodizhy shkilnoi pered nebezpekoiu moralnoho zipsutia. (1917, Sichen 10). *Lvivsko-Arkhiieparkhialni Vidomosti*, 7127, 1–2 [in Ukrainian].

V spavi hazardovoi hry v karty, ruletku i t. d. (1918, Mart 20). *Lvivsko-Arkhiieparkhialni Vidomosti*, II, 28–29 [in Ukrainian].

V spavi hromadzhennia i ukryvania hotivky i dribnoi monety. (1915, Lystopad 24). *Vidomosty Peremyshl'skoi Yeparkhii*, 3322, 32–33 [in Ukrainian].

V spavi liampy pered Naisviiatishymy Tainamy. (1916, Serpen 18). *Vidomosty Peremyshl'skoi Yeparkhii*, 6181, 63 [in Ukrainian].

V spavi muky na prosfory. (1917, Sichen 10). *Lvivsko-Arkhiieparkhialni Vidomosti*, 7147, 5 [in Ukrainian].

V spavi ponekhania na chas viiny zvychaiu vynosiv khliba na parastas. (1916, Kviten 30). *Vidomosty Peremyshl'skoi Yeparkhii*, 3148, 26 [in Ukrainian].

V spavi poshestyi polovokh neduh i pomochy Vsch. Duchovenstva pry poboriuvaniu i licheniu tychzhe. (1916, Zhovten 31). *Lvivsko-Arkhiieparkhialni Vidomosti*, 5965, IX, 96 [in Ukrainian].

V spavi uriadovykh pechatok hr.kat. Uriadiv parokhiialnykh. (1917, Kviten 6). *Lvivsko-Arkhiieparkhialni Vidomosti*, 1875, 55 [in Ukrainian].

V spavi uzhyvania chystoi muky pshenychnoi i pravdyvoho vyna do sv. Liturhii. (1915, Lystopad 24). *Vidomosty Peremyshl'skoi Yeparkhii*, 2158, 30–31 [in Ukrainian].

V spavi uzhyvania v dilovodstvi parokhiialnim shkilnoi pravopysy. (1915, Zhovten 1). *Lvivsko-Arkhiieparkhialni Vidomosti*, 1572, 23 [in Ukrainian].

V spavi voskresnykh yevanhelii. (1918, Kviten 17). *Narodna Chasopys*, 3 [in Ukrainian].

Vintoniak, O. M. (1975). *Vid Strupkova do Miunkhenu. ASZ*. New York; Toronto; Munich [in Ukrainian].

Vistnyk zakoniv derzhavnykh dlia korolivstv i kraiv, zastuplenykh v derzhavnii radi. (1915). Vienna [in Ukrainian].

Vizvanie do stysloho zakhovania oboviazku «rezydentsyi». (1914, Veresen 26). *Lvivsko-Arkhiieparkhialni Vidomosti*, 8340, 93 [in Ukrainian].

Vizvanie vsikh sviashchennykiv do povorotu z urliopiv. (1914, Serpen 22). *Lvivsko-Arkhiieparkhialni Vidomosti*, 8077, 79 [in Ukrainian].

Vorobii, L. (2005). *Zahiria Kniahynyske: istoryko-kraieznavchi studii*. Lviv: Opillia [in Ukrainian].

Vplyv probudzhennia Ukrainy na halytskykh moskvofiliv. (1917, Lypen 21 (Serpen 5)). *Dilo*, 4 [in Ukrainian].

Ya. L. (1916, Sichen 1). Pislia perervy. *Nyva*, 2 [in Ukrainian].

Zahalni normy, yakykh OO. dushpastyri maiut pryderzhuvatys v svoim postupovanii z virnymi, shcho vertaiut z Rosii. (1918, Cherven 6). *Vidomosty Peremyshl'skoi Yeparkhii*, 4848, 74 [in Ukrainian].

Zazyv do oshchadnosti, tverezosti i moralnosti. (1917, Lypen 25). *Lvivsko-Arkhiieparkhialni Vidomosti*, 4073, 95 [in Ukrainian].

Zubrytskyi, M. (2016). Slovenskyi shchodennyk. In M. Zubrytskyi, *Zibrani tvory i materialy*. (Vol. 2, pp. 108–148). Lviv [in Ukrainian].

Zubrytskyi, M. (2016). Avtobiohrafia. In M. Zubrytskyi, *Zibrani tvory i materialy* (Vol. 2, pp. 53–101). Lviv [in Ukrainian].

Oleh PAVLYSHYN

PhD

Associate Professor at the Mykhailo Hrushevsky

Department of Modern History of Ukraine

Ivan Franko National University of Lviv

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0388-3278>

e-mail: pavlyshynoleh@yahoo.com

PARISH LIFE OF THE HALYCHYNA METROPOLITANATE OF THE GREEK CATHOLIC CHURCH DURING THE FIRST WORLD WAR: EVERYDAY LIFE AND CRISIS PHENOMENA

The life of rural parishes of the Greek Catholic Church in Halychyna during the First World War is considered. The church faced a staffing problem: some priests retreated before the Russians, leaving the parishioners without spiritual care, some – went to Russia. Russian authorities in the church-religious sphere pursued a cautious policy and did not introduce Orthodoxy under pressure. Local Greek Catholics learned about the specifics of Orthodoxy through the church practices of the occupiers. About 50 priests and a small number of believers converted to Orthodoxy. As a result of hostilities, the church in the village suffered material losses: churches were wrecked, bells were confiscated, parish or priestly libraries were destroyed.

The situation of wartime caused liturgical innovations: reduction of duration and regularity of services, simplification of the procedure of confession. The food shortage led to savings and the replacement of certain components of the liturgical purpose.

Authorities, to encourage peasants to work on landed estates, appealed to the clergy. Military and economic coercion exacerbated relations between the local peasantry and priests, who acted as translators of unpopular government orders.

The GCC's demonstration of loyalty to the Austrian authorities was manifested in the refusal to use the term «Orthodox» during worship. The introduction of the Gregorian calendar in the Stanislaviv eparchy provoked a negative reaction from the part of the spiritual and secular intellectuals, while the peasants took the reform quite calmly. During the war, the Ukrainianization of church life was carried out, in particular, the transition of church magazines to phonetic transcription.

The war caused a decline in moral standards among parishioners: violations of other people's property rights became more frequent; disorderly intimate relations of girls and married women with soldiers led to the birth of illegitimate children, an increase in sexually transmitted diseases in the region. Adverse events also occurred among priests. Believers critically evaluate the high fee in cash and tribute to bread for sending parastases. The authority of the priests also faltered. Greek Catholic priests managed to overcome the tense nature of relations with their parishioners, which developed during the war and were at the forefront during the establishment of power in Western Ukraine.

Keywords: Halychyna, First World War, Greek-Catholic Church, parish clergy, everyday life, spiritual life.